A RECOVERABLE MODULE IN THE PROFESSIONALIZATION OF TEACHERS: THE SCHOOL MANUAL

Nelu Vicol
Assoc. Prof., PhD, Institute for Research, Innovation and Technology Transfer, State Pedagogical University „Ion Creangă", Chișinău

Abstract: The text reveals the problematic of the school textbook. Elaborating a manual is also a work that requires pedagogical ingenuity and artistic talent, given that it is a reality discussed to the maximum (content, volume, functions, value, utility). The school manual is an official education policy document, which ensures the concretization of the school curriculum in the formation of competencies at a systematic and procedural level, through didactic units that can be operationalized from a formative perspective.

Keywords: teaching staff, professionalization, school textbook, educational function/value, formative function/value

În Republica Moldova este acceptată unanim ideea că reforma educaţiei „a știut" și „știe" să recunoască greșelile, perfecţionând/modernizând curricula disciplinare, manualele, managementul și monitorizarea procesului educaţional şi formarea continuă a profesorilor. Atitudinile faţă de politicile în domeniul educaţiei sunt în general pozitive: toţi actorii sistemului educaţional şi în primul rând cadrele didactice, elevii şi părinţii lor, acceptă reformele operate în învăţământ, se conformează pozitiv acestora.

Însă provocările societale, realitatea actuală ce afectează și domeniul educațional impun implementarea unor demersuri pe termen scurt, fără echivoc și fără pendulare ce conduc la eșec și la disperare. Deci, sunt imanente schimbări de paradigmă *hic et nunc*, atitudini constructive, stabile, generalizate și sociale ce relevă sentimentul, impresia sau credința pe care atât funcționarii ministerului de resort, cât și managerii instituțiilor de învățământ le încearcă privitor la o persoană, la un grup, la o idee, la o situație reală în perspectivă cognitivă, afectivă și comportamentală. Acestea determină sensul faptelor, de esența interesului, contribuie la organizarea faptelor, justifică faptele, selectează faptele. Am punctat aici imanența atitudinilor, deoarece ele reprezintă o modalitate specifică de abordare și de raportare față de anumite ființe, lucruri, fapte, fenomene, procese, acțiuni, în a căror structură se regăsesc atât elemente de natură rațional-logică, deci de mentalitate, cât și motivațională, iar în anumite situații dimensiunea afectiv-emoțională o devansează pe cea rațională. Dată fiind realitatea că atitudinile se încadrează în perspectivă dicotomică (atitudini negative și atitudini pozitive), atitudinea este vizualizată ca orientare mentală ce dirijează reacțiile individului, supraestimând rolul raționalului în formarea sa [8].

În atare context sunt declanșate anumite animozități ale cadrelor didactice, ale părinților elevilor privind lipsa de atitudine serioasă a ministerului de resort privind problema manualului şcolar ce asigură (trebuie să asigure!) calitatea procesului de predare-învățare-evaluare din perspectiva funcţiilor şi valorii sale formative.

Cu atât mai mult, cadrele didactice trebuie să înțeleagă ce semnifică un manual școlar, ce structură are, ce conținut cuprinde și ce valori și funcții avansează. Această precizare poate

fi identificată în Curriculumul la disciplina şcolară Limba şi literatura română pentru clasele X-XII, la „Proiectarea didactică de scurtă durată”, „prezentarea manualului” [3, p. 69].

Manualul este mijlocul esenţial, fundamentat în mod ştiinţific, de dirijare a activităţii profesorului şi elevului. De aceea problemele ce ţin de calitatea manualului şcolar sunt în atenţia autorităţilor, savanţilor-pedagogi şi psihologi, autorilor, profesorilor, elevilor, părinţilor, societăţii civile. Manualul reprezintă o carte ce cuprinde noţiunile de bază ale unei ştiinţe, o carte de şcoală, folosită în şcoli în care sunt prezentate şi explicitate noţiunile fundamentale ale unei discipline şcolare/ştiinţifice, artistice sau tehnice [5]. Dacă răsfoim manualul şcolar pentru clasa a XII-a [2], cugetul nostru nu ne îndeamnă să afirmăm că acest manual este „o carte de profunzimi de spirit”. De ce? Mai întâi, lipsa aproape completă privind funcţiile şi valorile limbajului (în curriculum se menţionează la „Morfologie. Ambiguităţi gramaticale în limbajul normat şi în limbajul artistic”, pagina 19, iar în manual la „Limbajul mass-mediei în actualitate”, pagina 4). În al doilea rând, conţinutul manualului cuprinde material didactic ce nu este reflectat în curriculum, iar anumite pasaje semnifică, posibil, viziuni ale autorilor realizate în tezele lor de doctorat (... o metaforă a demiurgiei artistice, spaţiu cosmicizat, univers compensativ, proiecţie a temporalităţii, filosofia este o ştiinţă a întrebărilor...). Din ce surse pot să se inspire elevii, dacă în lista bibliografică a curriculumului şi a manualului nu sunt consemnate acestea? Autorii cred că maniera lor de „implementare” a rezultatelor tezelor de doctorat aduc o plusvaloare educaţiei (noi credem acesta!), însă lipsa instrumentelor auxiliare, dar importante, după cu este şi manualul şcolar, reprezintă „risipa în educaţie”: „...toată risipa în educaţie este rezultatul lipsei de organizare..., risipa principală este aceea făcută cu viaţa umană, cu viaţa copiilor în timpul scolarităţii şi după aceea, din cauza pregătirii inadecvate şi denaturate...; ...organizarea fundamentală este aceea a şcolii însăşi considerată ca o comunitate de indivizi şi în legăturile ei cu alte forme de viaţă socială...; ...întreaga risipă se datorește izolării, organizarea nu este altceva decât punerea lucrurilor în legătură unele cu altele, astfel încât să funcţioneze uşor, elastic şi complet” [4].

În context, cere este relevanţa? Răspunsul rezidă în aceea că relevanţa dintre carte şi manual are loc ca şi relevanţa dintre scriitor şi cititor [9].

Astfel, în „epoca scriitorilor”, activităţile educaţionale sunt individualizate sau personalizate, procesul de învăţământ rămâne a fi iniţiat, ghidat şi evaluat de către profesor. Manualul mai rămâne să fie sursă de cunoaştere pentru elevi, suport/mijloc informativ-didactic pentru profesori, iar pentru părinţi – „standard” de constatare a nivelului performanţei de învăţare a copilului.

Impunându-se prin prioritatea de a fi purtătorul mesajului educativ şi de a realiza conexiunea dintre generaţii, perfecţionarea lui continuă a fost şi este unul dintre obiectivele majore ale şcolii.

Drept urmare, se întrevede dimensiunea psihopedagogică şi valoarea formativă a manualului şcolar prin care se accentuează imperios că *el trebuie să fie elaborat în corelare cu curriculumul la disciplina şcolară* şi să reprezinte o structură bine determinată [6]. Elementele componente ale manualului sunt modulele şi unităţile didactice; astfel el este suportul didactic fundamental în procesul educaţional care contribuie la realizarea reformei învăţământului şi care corespunde cerinţelor ştiinţelor moderne, informatizării, realizării eficiente a potenţialului intelectual şi creativ al personalităţii, a capacităţilor de autoactualizare, autodeterminare, autoevaluare, autoinstruire, autoproiectare şi autorealizare.

Procesul afirmării acestui mijloc de instruire în viaţa şcolară a durat în timp, până când epoca şcolarizării, secolul al XIX-lea, îl ridică la rang de sursă dominantă de conţinut. Elaborarea unui manual este totodată o operă ce *presupune ingeniozitate pedagogică şi talent artistic*, dat fiind că el este o realitate discutată la maximum (conţinut, volum, funcţii, valoare, utilitate).

Manualul școlar reprezintă un document oficial de politică a educaţiei, care *asigură concretizarea curriculumului școlar* în formarea competenţelor la nivel sistematic şi procesual, prin unităţi didactice operaţionalizabile din perspectiva formativă [7].

Manualul,

- este o carte a elevului şi nu a profesorului, este scris din perspectivele elevului, traduce în limbajul elevilor limbajul savanţilor, deci semnifică „o tălmăcire" a procesului de învățare;
- trebuie elaborat astfel încât să poată fi utilizat ca instrument de autoînvăţare/autoformare şi este o carte exclusiv pentru studiu independent;
- este o carte riguroasă pedagogică ce trebuie să cuprindă:

a. obiectele pedagogice urmărite şi enunţate/formulate pe înţelesul elevului;
b. sarcinile de lucru (de învăţare conexe obiectivelor/competențelor);
c. informaţiile utile realizării sarcinilor de lucru – învăţare într-o formă clară, precisă, sugestivă (ilustrate corespunzător, scheme, grafice, etc.);
d. sarcinile de lucru suplimentare pentru aprofundarea studiului;
e. sursele suplimentare pentru completarea cunoștinţelor (audio, video, etc.);
f. exerciţii de autoevaluare.

Conform preceptelor didactice moderne, structura manualului școlar urmează să reflecte dimensiunile funcţionale evocate, asigurând concretizarea curriculumului prin realizarea în ordine ierarhică a următoarelor operaţii pedagogice:

- identificarea unităţilor de conţinut;
- specificarea experienţelor de învăţare corespunzătoare;
- programarea unităţilor de instruire la nivelul unor secvenţe evaluabile în termeni de competenţă – performanţă;
- angajarea acţiunilor de predare – învăţare – evaluare la nivelul conştiinţei pedagogice şi a concepţiei didactice a profesorului;
- îndrumarea proiectelor de „învăţare în clasă" şi de „învăţare acasă" (învățarea *intra mures* și învățarea *extra mures*).

Unităţile de conţinut se organizează în module, capitole, paragrafe etc. *Un manual bun trebuie să corespundă curriculumului disciplinar* conform următoarelor aspecte :

- conceptul manualului corespunde concepţiei curriculumului disciplinar ;
- manualul realizează obiectivele curriculare;
- acoperirea conţinuturilor recomandate de curriculum;
- corespunderea cu sugestiile metodologice din curriculum;
- corespunderea cu sugestiile de evaluare din curriculum.

În acest context considerăm oportună acţiunea de iniţiere a revizuirii/îmbunătăţirii conţinutului manualelor şcolare doar în urma revizitării, revizuirii şi îmbunătăţirii curriculumului la fiecare disciplină şcolară. Aceste acţiuni revin autorităţilor respective centrale, savanţilor-pedagogi, autorilor de curriculum şi autorilor de manuale. Evident, se pot analiza şi propuneri ori sugestii de îmbunătăţire pe care le avansează şi alţi actori implicaţi: cadre didactice, elevi, părinţi, alte categorii de actori care au tangenţă cu sistemul educaţional.

Pentru o veridicitate concludentă a celor menţionate, am aplicat în anul 2018 un chestionar la care au participat cadre didactice de la cursurile de formare continuă la IŞE. În contextul chestionarului au fost date răspunsuri asupra a doi itemi, unul cu referire la procesul de îmbunătăţire a conţinutului manualului şi reeditarea acestuia fără a fi revizuit curriculumul la disciplinele şcolare, altul cu referire la identificarea subiecţilor care pot oferi anumite recomandări relevante pentru îmbunătăţirea manualelor şcolare. La primul item cadrele didactice au răspuns în proporţie de 77% că este inoportun procesul de îmbunătăţire a manualelor şcolare fără a fi revizuit curriculumul la disciplinele şcolare. La itemul al doilea

cadrele didactice au identificat subiecţi care pot oferi recomandări relevante pentru îmbunătăţirea manualelor şcolare, aceştia fiind în majoritatea lor savanţi-pedagogi (20%), autori de curriculum (30%), autori de manuale (40%), dar şi cadre didactice, elevi, manageri şcolari, părinţi, ONG-uri (10%).

Sorin Cristea oferă [1] un set de *criterii de apreciere a eficienţei unui manual şcolar,* considerate în egală măsură importante atât pentru aceia care elaborează, cât și pentru aceia care vor fi puși în situaţia de a evalua sau de a alege un manual:

- selecţia informaţiei cu valoare formativă superioară;
- accesibilizarea informaţiei selectate printr-o formă de prezentare inteligibilă și stimulativă (imagini, tabele, indicatori, elemente rezumative);
- adaptarea informaţiei la situaţii formative multiple;
- asigurarea coerenţei pedagogice interne (ordonarea – corelarea, orientarea formativă a informaţiei) și externe (în raport cu diferite autorităţi, modele imperative sociale exprimate la nivelul comunităţii educative locale);
- facilitarea surselor de consultaţii/consilieri didactice/metodologice realizate la nivelul interacţiunii dintre instruirea formală – non-formală – informală.

Considerăm oportună prezentarea sintetică a unui set de criterii de evaluare a manualului școlar, identificat în baza mai multor documente oficiale, inclusiv și a acelora oferite de Reprezentanţa pentru Învăţământ a Băncii Mondiale în Moldova:

- corespunderea la curriculumul disciplinar;
- respectarea principiilor didactice;
- rigurozitatea conţinutului și structurii manualului;
- gradul de accesibilitate a limbajului;
- eficienţa metodelor și procedeelor sugerate;
- prezentarea grafică, design-ul ;
- ilustrarea;
- originalitatea pedagogică şi conceptuală;
- calitatea materialelor utilizate;
- prezenţa anumitor sugestii metodologice care facilitează activitatea profesorului.

Prezentarea materialului și a structurii manualului va fi apreciată pozitiv în următoarele condiţii dacă:

a. sarcinile didactice pentru elevi și profesori sunt într-adevăr utile și pun în valoare textele folosite;
b. titlurile și subtitlurile facilitează în mod real utilizarea manualului;
c. prezentarea și structurarea materiei scot în evidenţă obiectivele lecţiei / unităţii didactice (modulului) în integralitatea lor;
d. toate noţiunile-cheie sunt evidenţiate, identificându-se uşor;
e. manualul are un aspect estetic plăcut și stimulează interesul pentru lectura lui;
f. textele, de diverse tipuri, sunt bine diferenţiate și ajută atât elevul, cât și profesorul.

Oamenii de ştiinţă din domeniul pedagogiei formulează, din perspectiva principiilor psihopedagogice, o serie de cerinţe, demne de luat în seamă de autorii care se angajează în elaborarea unui manual şcolar. Din acest punct de vedere, un manual trebuie să răspundă următoarelor cerinţe:

- didactice (modalităţi convenabile de înfăţișare a informaţiei, respectarea unui stil cognitiv adecvat vârstei etc.);
- igienice (lizibilitatea textului sau a materialului iconografic, calitatea hârtiei și a vopselei tipografice, formatul manualului);

- estetice (calitatea tehnoredactării, a ilustraţiilor utilizate, a legării, a coloritului);
- ecologice (conținuturi cu valori pozitive, autori canonici și recunoscuți, sarcini cu efect moral adecvat).

Actualmente în Republica Moldova se desfășoară concursurile de manuale pentru gimnaziu și liceu. Majoritatea autorilor și evaluatorilor sunt autodidacţi în domeniu, familiarizându-se în mod individual, foarte selectiv și parţial, bineînţeles, cu diverse rigori teoretice și practice de elaborare și evaluare a manualelor.

Nu există, deocamdată, un cadru legislativ distinct și detaliat, un regulament sau un status al manualului școlar ce ar reglementa și ar clarifica problemele respective. Credem oportună o detaliere a două criterii importante - design-ul și limbajul ce influenţează mult calitatea manualului şi îi conferă o dimensiune formativă substanţială:

Design-ul:

1. Funcţionalitatea:
   - în ce măsură contribuie la stimularea și facilitarea învăţării;
   - cum se subordonează funcţiilor unui manual școlar.
2. Prezenţa diferitelor tipuri de ilustraţii și raportul dintre ele: fotografii, desene, tabele, diagrame, grafice etc.
3. Adaptabilitatea la specificul vârstei și al disciplinei.
4. Mărimea și funcţia tipurilor de caractere utilizate.
5. Rolul culorilor, nuanţelor.
6. Rostul spaţiilor, „aerisirea paginilor”.
7. Atractivitatea (publicitară, decorativă etc.).
8. Esteticul aranjării / ordonării paginii, a unităţii didactice, a manualului în întregime.
9. Cum se regăsește elevul în manual, în design-ul acestuia, în mod special.

Limbajul manualului:

1. Corectitudinea:
   - ştiinţifică/terminologică;
   - gramaticală/limbajul pragmatic;
   - stilistică.
2. Accesibilitatea;
3. Varietatea / diversitatea formulelor de adresare, de prezentare a sarcinilor didactice;
4. Originalitatea, inventivitatea;
5. Încurajarea exprimării diverselor puncte de vedere;
6. Formele verbale de învăţare a vieţii/limbajul educaţional.

Tipologia manualelor școlare poate fi sesizată pe baza următoarelor „linii de demarare”:

I. După „ţinta” vizată din punct de vedere funcţional – structural: manual pentru elev – manual pentru profesor;

II. După metoda predominantă: manuale bazate pe instruirea programată, manuale bazate pe instruirea prin cercetare, manuale bazate pe instruirea prin acţiuni practice, manuale bazate pe instruirea problematizată, manuale bazate pe instruirea asistată de computer;

III. După modul de structurare și de organizare predominat: manuale închise (care oferă elevului o singură sursă de informare) și manuale deschise (care oferă elevului mai multe surse de informare);

IV. După sursa principală: manualul de autor, manual – culegere (bazat pe texte, probleme, exerciţii etc.).

Această clasificare trebuie completată prin evidenţierea cuplului *manual unic* (aplicabil în exclusivitate la o anumită treaptă, clasă, disciplină şcolară) – *manual alternativ* (aplicabil „în concurenţă”, în cadrul aceleiași trepte, clase, discipline şcolare).

Problematica specifică a manualelor alternative trebuie raportată la problematica generală a manualelor şcolare în calitatea acestora de instrumente accesibile elevului, ca *formă* (carte de mână – care poate fi mânuită), *conţinut* (stabilit pe discipline, axat pe un program prezentat pe lecţii) și *metodologie* (cu ilustraţii, reguli, exemple, exerciţii etc.).

Manualele şcolare constituie documentele oficiale ce concentrează esenţialul cunoştinţelor referitoare la un domeniu dat, fiind elaborate conform cerinţelor curriculumului şcolar definite la nivel naţional sau regional. Ele au ca *scop fundamental* (sau *obiectiv general*) *facilitarea activităţii de învăţare*, prin eficientizarea tuturor acţiunilor iniţiate de elevi pentru însuşirea cunoştinţelor de bază (informaţii logice, strategii cognitive) și *formarea–dezvoltarea capacităţilor de bază* (aptitudini – atitudini generale și specifice) conform *competenţelor specifice* disciplinei şcolare, într-o perspectivă imediată și pe termen lung, în sens disciplinar dar și interdisciplinar.

Caracteristicile generale ale manualului şcolar evidenţiază calitatea acestuia ca fiind *suport* al curriculumului dacă nu unic, cel puţin privilegiat, *instrument* principal de învăţare, necesar în mod special elevului, *model de structurare a conţinutului*, *vector* de ideologie și cultură, *produs editorial* aflat în continuă evoluţie tehnologică și socială (inclusiv pe piaţa cererii și a ofertei).

Calitatea manualelor şcolare depinde, în mod obiectiv, de calitatea curriculumului şcolar realizat în raport cu structura de organizare a Planului de învăţământ și a anului şcolar. Construcţia curriculară favorizează procesul de elaborare a *manualelor şcolare* în măsura care asigură:

a. precizarea clară a *obiectivelor şi a competenţelor specifice* ale disciplinei respective și a *conţinuturilor fundamentale* corespunzătoare acestora, aflate în concordanţă cu idealul educaţiei propriu modelului cultural al societăţii informatizate;
b. evidenţierea corelaţiilor optime dintre *cunoştinţe* și *capacităţi*, dintre informaţiile ştiinţifice selecţionate și efectele psihologice angajate pe termen scurt, mediu, lung;
c. sugerarea soluţiilor strategice posibile, în termeni de operaţionalizare a obiectivelor și de adoptare a unor metode de *predare-învăţare-evaluare* eficiente, realizabile în contexte pedagogice diferite (clase/elevi cu niveluri şcolare, sociale, psihologice diferite într-un anumit moment al evoluţiei lor).

Construcţia curriculară şcolară asigură autorilor de manuale şcolare premisele necesare pentru structurarea, esenţializarea și concretizarea corectă (logică, pedagogică și psihologică) a conţinuturilor instruirii pe fondul valorificărilor depline a potenţialului psihosocial propriu fiecărei vârste şcolare.

BIBLIOGRAPHY

1. Cristea Sorin, Dicționar de pedagogie. Chișinău: Litera, 2000
2. Cristei Tamara, Cosovan Olga, Ghicov Adrian, Cartaleanu Tatiana, Limba și literatura română. Manual pentru clasa a XII-a. Chișinău: Cartdidact, 2015
3. Curriculumul național. Limba și literatura română. Curriculum disciplinar. Ghid de implementare. Clasele X-XII. Chișinău: Lyceum, 2020. p. 69
4. Dewey John, Trei scrieri despre educație. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1977, p. 117-118

5. Gerard F.-M., Roegiers X.A., A concepe și a evalua manualele școlare. Paris: De Boeck Université, 1993
6. Goraș-Postică V., Curriculum-ul și manualul școlar (cu aplicație la limba și literatura română). În: Revista „Didactica Pro”, nr. 6, Chișinău, 2001
7. Goraș-Postică V., Raport de evaluare a manualelor școlar de clasa a IV-a, realizat în cadrul Proiectului de Reformă a Învățământului, finanțat de Banca Mondială și cofinanțat de Guvernul R. Moldova, 2002
8. Patrașcu Dumitru, Gaștea Ruslan, Fantasma mentalității (abordare teoretică, metodologică, instrumentală și tehnologică). Chișinău : Î.S.F.E.-P. „Tipografia Centrală”, 2011, p. 3033
9. Vicol Nelu, Ego-grafia profesionalizării cacdrelor didactice. Chișinău: Tipogr. „Totex-Lux”, 2023